

תוכן העניינים

ט	תודות
1	1 מהי הודו?
17	2 סיפור שיש לו שתי נקודות התחלה
37	3 משברים ופריצות דרך
69	4 עידן ההתגבשות
115	5 הדקדוק של דרום הודו
159	6 הודו בסימן האסלאם
213	7 הודו בתחילת העת החדשה
265	8 הודו נוצרת
317	9 הודו לאן?
349	הערה על התעתיק
350	קריאה מומלצת
359	מפתח

בקיץ 2016 ישבנו על גדת נהר הצ'לקונדי, במרכז קרלה, תחת אשכולות בננה ועצי קוקוס מיתמרים, וצפינו במשך חמישה עשר לילות במופע התאטרלי "בקתת העלים" — הצגה במסורת הקונדיאטם הקלאסית. על הבימה הלכה ונבנתה לעיני הצופים בקתת העלים שבה יגורו גיבורי הראמאינה, האפוס הקלאסי של הודו: ראמה ואשתו סיתא. הנסיך ראמה, היורש הלגיטימי לכתר אביו בעיר אַיִוֶּדְהֵא, גלה ליער במצוות אביו כתוצאה מקנוניה בחצר המלוכה. אשתו העדינה, הנסיכה סיתא, התעקשה להתלוות אליו בגלות ארוכת השנים אל היער המסוכן, ואתם יצא גם אחיו האהוב של ראמה, לְקִשְׁמָנָה, שדאג לכל צורכיהם בתקופת גלותם. הוא גם זה שנשלח על ידי ראמה לבנות את הבקתה. אכן, ראינו אותו בונה אותה כמה פעמים, כל פעם במשך כמה שעות מאומצות שבהן הוא ניקה את האדמה, חפר יסודות, כרת ענפים לקורות, קטף עלים לקירות, הניח גג, ריפד את האדמה בפרחים ואפילו בנה כמה רהיטים. המופע מסתיים בתום כשישים שעות, לאחר שלקשמנה מזמין את בני הזוג להיכנס אל ביתם החדש, והם אכן נענים להזמנה ומתענגים על הבקתה. עם זאת, הסוף הזה הוא רק ההתחלה. המופע כולו הוא המערכה הראשונה של מחזה ארוך יותר, וכל הצופים יודעים מה מצפה לגיבורים בהמשכו: תחושת הביטחון הנעימה שמשרה בקתת העלים היא מזויפת, ומיד במערכה הבאה פורצת אל הזירה מפלצת אלימה בדמות אשה יפה, שוֹרְפָּה־נְקָהָא, שהעימות שלה עם ראמה ולקשמנה עתיד להצית שורה של התרחשויות מטלטלות, ובראש ובראשונה חטיפתה של סיתא על ידי אחיה של אותה מפלצת, ראֹוְנָה, מלך השדים.

בקריאה שלנו, אחת השאלות המרכזיות שעולות מן ההצגה — שאלה אנושית אוניברסלית — היא היכן ראוי לו לאדם לחיות: איפה ואיך הוא יכול לבנות את ביתו, האם בעיר או ביער, בחצר המלך או על גדת נהר בקרב חיות הבר והשדים? שאלה אחרת שצצה באופן בלתי נמנע אחרי צפייה במופע המאתגר בן שישים השעות, היא איך למקם אותו בזמן. אפשרויות רבות מציעות את עצמן, וכולן באופן פרדוקסלי נכונות: ראשית, זמן חיבור הראמאינה, לפני כאלפיים שנה, לכאורה בידי המשורר הראשון של הודו, נאלמיקי. שנית, הזמן הפנימי של האפוס עצמו, ושל מאות ואלפי גלגוליו במסורות ובלשונויות השונות של אסיה. זה אינו זמן היסטורי-עובדתי אלא סדרת אירועים שחוזרים על עצמם כל אימת שמספרים את סיפורו של ראמה (המסורת גם טוענת שבכל פעם ובכל מקום שמספרים את הסיפור נמצא בקהל יד ימינו, הקוף המופלא הָנוּמָאן, כאחד השומעים). זמן שלישי שמציע את עצמו הוא קרלה לפני כאלף שנה: מחזאי ושמו שְׁקֵתִי־בְּהֶדְרָה חיבר את הטקסט של המחזה שממנו לקוחה המערכה, ואולי אפילו ביים את ההופעות הראשונות בכיכובו. שקתי-

לקשמנה (בגילום מארגי מדהו) בונה את בקתת העלים
Ajay Lal

בהדרה כתב את המחזה בסנסקריט ובפְּרַקְרִית, השפות הקלאסיות של התת-יבשת ההודית, וגם היום אלו הן השפות היחידות שנשמעות על הבימה, בהיגוי על גבול הצורמני. אבל למעשה, השפה הדומיננטית והרועשת ביותר במופע היא אילמת. היא מועברת באמצעות תנועות ידיים, עיניים וגוף, ומבטאת ללא ספק את השפה המדוברת בקרלה היום, מְלַאֵלֵם. שפה זו נותנת לנו גם רובד טקסטואלי עם עיגון רביעי בזמן, בדמות מחברות הכתובות כתב יד, שעברו במשפחות השחקנים מדור לדור. מחברות אלו מתארות בפירוט יחסי את סדר האירועים בכל ערב, באופן שחורג הרבה מעבר למחזה המקורי של שקתי-בהדרה.

גם המחברות הללו אינן קופאות בזמן. כך, למשל, המחזה שצפינו בו עבר שכתוב משמעותי על ידי המורה הדגול של הלהקה הנוכחית, אָמְנוֹר מַאֲדָהָה צ'אָקְיָא, שהיה פעיל במחצית השנייה של המאה העשרים, והשחקנים עצמם ממשיכים לעדכן אותו מהופעה להופעה. יתרה מזאת: על הבימה, הטקסט הוא תמיד בסיס לאלתורים, פועל יוצא של חזונם של השחקנים בכל רגע נתון ושיתוף הפעולה הכמעט עיוור שלהם עם שלושת המתופפים שלצדם. אז ממתי "בקתת העלים": כמה ימים, או שנים או

עידנים היא עומדת, ועד מתי תמשיך לעמוד? אפילו מהתיאור הקצרצר לעיל אפשר לראות שזו שאלה בלתי פתירה, המשקפת במורכבותה את הרציפות הרב־שכבתית שמאפיינת כל כך את הודו, ואולי ייחודית לה. אחרי הכול, קשה לדמיין שבאי יוני נידח ממשיכים עד היום להציג את אנטיגונה, במסורת ששורשיה בימי סופוקלס במאה החמישית לפנה"ס. והנה בקרלה המודרנית, במאה ה־21, בכפר השוכן כמה דקות נסיעה משדה התעופה של קוצ', יש מסורת כזאת שממשיכה להמציא את עצמה מחדש, באותו מקום, על אף חזון הנכאים של שחקניה, החוששים שהם הדור האחרון של נושאי הלפיד.

ואולי הזמן של המופע הוא בכלל אחר, פנימי ויחידאי, כזה שמתחיל ונגמר יחד עם המופע? אחרי הכול, כל מחזה קודיאטם מתחיל בכך שהשחקן הראשי עולה על הבימה בלילה הראשון ומיד מתחיל לברוא יקום שלם בתנועות גופו, מהאלוהים שמעל ועד לנמלים שמתחת, ובסופו של המחזה, ימים או שבועות אחר כך, הוא מפרק את היקום הזה ופורם אותו לגורמיו, עד לפעם הבאה.

אם נשאל את עצמנו בתחילת הספר הזה מהי הודו שעליה התיימרנו לכתוב, אולי נזדקק לדגם של הקודיאטם שזה עתה תיארונו (בקיצור משווע). באיזה מובן הדגם הזה ישים? מעבר לממד הצבעוני והאסתטי־החושני שבולט כל כך בקודיאטם ובתת־יבשת ההודית כולה, ההתהוות המתמדת של הודו מזכירה אורגניזם חי ששורשיו אי שם בפרה־היסטוריה וההווה שלו יונק ישירות משורשיו. בה בעת, היכולת של הודו להמציא את עצמה מחדש בכל תקופה ובכל מרחב, תוך כדי מגע עם תרבויות שונות ולרוב תוך כדי קונפליקטים מתמשכים ועזים, גם היא הולמת את החיות המפתיעה והשברירית לכאורה של בקתת העלים. כיום, רבים הקולות שטוענים שהציוויליזציה ההודית ההיסטורית נשחקה, סיימה את תפקידה, או מצויה על סף הכחדה בעולם הגלובלי של הבנק העולמי, הטוויטר והיוטיוב. כאמור, גם שחקני הקודיאטם עצמם חרדים לעתיד המסורת שלהם. עם זאת, לעניות דעתנו, האינדיקטור האמין ביותר לחוסן היחסי של ההודיות של הודו הוא הישרדותו של המערך הריטואלי — הבית, השכונתי, העירוני, הקהילתי — שהתאטרון הזה הוא מרכיב קטן אחד בתוכו. בבואנו לבחון את רעיונות היסוד של הציוויליזציה ההודית ואת האינטואיציות העמוקות שמעצבות את השקפות העולם שצמחו בה, נוח להתחיל בתצפיות על אותו רצף ריטואלי הגלוי לעין בכל פינת רחוב או בצד הדרך ביער. לצורך תצפית זו, אין חשיבות אם מדובר במקדש הינדואי, אבן המגלמת את האלוהות, נהר המשמש אתר לעלייה לרגל, הר קדוש, תל נמלים, פסל של הבודהה, מדרסה, קבר שיח' או כנסייה עם פסלי האלים מריה וישו.

אחד מפלאי העולם המודרני הוא המטרו של דלהי. הקו הראשון נחנך בסוף 2002, ונכון לכתבת שורות אלו הרשת כבר מונה שישה קווים ועוד היד נטויה. יש 160 תחנות, אורך הקווים הוא כ-213 קילומטר, ונוסעים בו נכון להיום כ-2.6 מיליון איש ביום. כשתוכננה דלהי המודרנית על ידי האדריכל הבריטי אדווין לוטינס בתחילת המאה העשרים, היא דומיינה וגם נבנתה כעיר של רחובות ישרים ורחבים וכמשכנם של מוסדות השלטון. התפר בין דלהי החדשה של לוטינס לדלהי הישנה, על הבזארים ההומים שלה, מחבר בין עולמות שונים. למעשה יש כאן לפחות שתי ערים שכנות אם לא יותר, אם מביאים בחשבון את הפרברים המתפשטים במהירות אל תוך הפריפריה הכפרית מכל עבר. המטרו הצליח לעשות את מה שלוטינס לא חלם עליו והפך את המרחב האורבני העצום לעיר שחברה לה יחדיו.

בואו נצא לסיור קצר בקו הצהוב של המטרו. נאמר מראש שכל ההיסטוריה של דלהי נמצאת מעל המסלול שבו נעבור, כמו גם כל המורכבות של ההווה המתמשך שלה. נתחיל בנקודה הצפונית ביותר עד כה, בתחנת ג'האנג'יר פורי, בשכונה הקרויה על שמו של הסולטאן המוגולי החשוב ג'האנג'יר (בנו של אכבר). ג'האנג'יר פורי יושבת על הדרך הראשית שחוצה את כל צפון הודו וקרויה באנגלית The Great Trunk Road (הדרך הראשית הגדולה). אנחנו נמצאים כרגע בקצה הצפוני של מחוז ניו דלהי, לא רחוק מגבול מדינת הריאנא. ההתפשטות המואצת של דלהי לתוך האזורים החקלאיים מצפון כרוכה במתחים קשים עם קהילת הג'אט – איכרים המהווים כשליש מאוכלוסיית הריאנא. הג'אט סובלים בין השאר מהפקעה מסיבית של אדמותיהם לצורך הבוס הנדל"ני של דלהי, לעתים רבות בלי פיצוי של ממש, והם חשים סכנה ממשית לאורח חייהם. נוסף למאבק על האדמה, כמו באזורים רבים של הודו ישנה מתיחות סביב חלוקת המים, במקרה זה בין מדינת הריאנא לבין העיר הענקית והצמאה השוכנת מדרום. תעלה בשם מונק קאנאל, שיוצאת מנהר הימונא, מחלקת את מימיה בין העיר לפריפריה ומהווה את צינור האספקה המרכזי של דלהי. יש מחלוקת מתמשכת על הקריטריונים לחלוקה. המתחים הללו התפרצו בפברואר 2016, כאשר מפגינים מקהילת הג'אט חסמו את התעלה ובכך סגרו את הברז ליותר מעשרה מיליון תושבי הכרך. הברז נותר סגור למשך שבוע שלם. הג'אט גם זיהו את מפלגת השלטון, BJP, כאחראית לנישולם מאדמותיהם ומעמדת הכוח שלהם בהריאנא. זו דוגמה קלאסית לדמוקרטיה הקסטאית, הדפוס הפוליטי המרכזי בהודו המודרנית. מן הראוי לציין שבמרחק קילומטרים ספורים ממקום חסימת התעלה שוכנות שתי אוניברסיטאות חדשות ופרטיות – אוניברסיטת ג'ינדל ואוניברסיטת אשוקה – המשרתות את שמנה וסולתה של הודו החדשה.

הקו הצהוב של המטרו בדלהי

נשלוף את הכרטיס המגנטי החכם — מעיין אות מייצג של העידן החדש — ונניח אותו על הקורא האופטי בהיכנסנו לתחנת המטרו. הרכבת הבאה תגיע בתוך דקות ספורות, על פי לוח זמנים מוקדם (נוכל גם להשתמש באפליקציה כדי לוודא את מועדיה). הקרון יהיה נקי ונוצץ אך בתוך זמן קצר גם עמוס לעייפה. אנחנו מתחילים להדרים. כעבור כמה תחנות נגיע לאוניברסיטת דלהי, אחת משתי האוניברסיטאות המובילות בעיר, שנוסדה ב־1922 ביוזמתה של הממשלה הקולוניאלית. סמוך אליה נמצא הרכס שבו התבצרו הכוחות האנגליים בזמן המרד הגדול, כפי שתיארנו בפרק 7, וממנו יצאו אחר כך לכבוש מחדש את העיר העתיקה ולטבוח במורדיה. הרכס הוא שלוחה של הרי האַרְוֶ'לי, שמשתרעים מאזור גוג'ראת וראג'סתאן ומצננים את האקלים בדלהי (גם אם זה לא תמיד מורגש, במיוחד בחודש מאי). עוד פיסת היסטוריה קולוניאלית מצפה לנו בתחנת Civil Lines, או מגורי האזרחים. מדובר בקומפלקס דיור נרחב שיועד לקציני הצבא הבריטי ולפקידות השלטון, ובתוכה המשנה למלך. בכל הערים הקולוניאליות בהודו יש אזור כזה, שגם כונה לרוב "העיר הלבנה", כלומר העיר שבה גרו הסאהיבים הלבנים. התחנה הבאה היא "שער קשמיר", שדרכו פרצו הבריטים את המצור במרד. מי שעתותיו בידו מוזמן לעזוב את התחנת ולבקר בביצורים שהשתמרו היטב וגם בכנסיית סנט ג'ורג' הסמוכה, עוד מונומנט קולוניאלי מובהק.